

برنامه همیار مشاور

راهبردی برای گسترش
خدمات راهنمایی و مشاوره

عزت‌اله فولادی

مشاور دبیرکل شورای عالی آموزش و پرورش و
از طراحان برنامه همیار مشاور

مقدمه

چگونگی پرورش نسل جدید، از دغدغه‌های مهم دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت از جمله مشاوران مدارس است. با توجه به پیچیدگی ارتباطات و آسیب‌های روانی-اجتماعی از یک سو و ضرورت ارائه خدمات مشاوره‌ای و کمبود مشاور در مدارس و محیط‌های آموزشی از دیگر سو، استفاده از ظرفیت و توانمندی دانش‌آموزان آموزش دیده در کمک به رشد همتایان شان یک راهبرد مؤثر شناخته می‌شود. از این رو، «برنامه همیار مشاور» ذیل برنامه راهنمایی و مشاوره در کشور و مبتنی بر استفاده از توان و مشارکت دانش‌آموزان است که به ترویج و گسترش برنامه‌های پیشگیرانه، خدمات راهنمایی و مشاوره و حیطة عمل مشاوره کمک می‌کند.

مک اولی و دیگران (۱۹۸۴) برای توسعه برنامه همیار مشاور در مدرسه سه علت را مطرح کرده‌اند:

- ۱) دانش‌آموزان دبیرستانی ترجیح می‌دهند با همتایان و همسالان خود مشورت نمایند.
- ۲) این برنامه، در افزایش رشد شخصی همیار مشاوران و مراجعان مؤثر شناخته شده است.
- ۳) تحقیقات بیانگر اثربخشی برنامه برای آموزشگاه و استفاده از قابلیت‌های دانش‌آموزان در یاری‌رسانی به یکدیگر است.

همچنین، منبعی رسمی و رشددهنده برای برنامه‌های مشاوره مدرسه محسوب می‌شود (فولادی و کلانتر هرمزی، ۱۳۹۰).

برنامه همیار مشاور و حمایت همتایان را می‌توان در هر موقعیت آموزشی و اجتماعی از جمله مدارس و دانشگاه‌ها، برای رشد مهارت‌ها و ارتقای کیفیت زندگی، گسترش خدمات مشاوره‌ای، به ویژه به‌عنوان راهبردی پیشگیرانه و توانمندساز در مواجهه با رفتارهای پرخطر در میان گروه هدف، طراحی و اجرا و هدایت نمود. در این نوشتار، تاریخچه شکل‌گیری، ساختار، محتوای برنامه همیار مشاور و تشکیل گروه همیاران در مدرسه بررسی می‌شود.

کلیدواژه‌ها: همیار مشاوران، حمایت همتایان، سلامت روان، پیشگیری و رفتارهای پرخطر

تاریخچه شکل‌گیری

مطالعات اولیه و کارشناسی برنامه همیار مشاور در سال ۱۳۷۷ انجام گرفت و در سال ۱۳۷۸ به‌طور رسمی به معاونت پرورشی وزارت آموزش و پرورش پیشنهاد گردید. هم‌زمان طرح در اختیار گروهی از صاحب‌نظران، استادان دانشگاه و کارشناسان مشاوره و مسئولان استان‌ها قرار گرفت و ۱۵ مؤلفه آن (از جمله پیشینه،

برنامه همیار مشاور سازمان و ساختاری نظام‌مند و در عین حال، منعطف دارد. وظایف، محتوا، مدل، شیوه انتخاب و تعداد و قسم‌نامه همیار مشاوران برای فعالیتی اثربخش، متناسب با نیازهای محلی، ویژگی دانش‌آموزان و اهداف برنامه از انعطاف لازم برخوردار است و می‌توان ضمن متعهد بودن به چارچوب و اهداف برنامه، برای توانمندسازی دانش‌آموزان و مقابله با آسیب‌های روانی - اجتماعی در راستای گسترش مشاوره مدرسه از آن سود برد

محتوای برنامه همیار مشاور

همان‌طور که اشاره شد، دو کتابی که برای مشاوران و همیاران (دانش‌آموزان) تدوین و تألیف شده است بر چارچوبی تأکید دارد که به مشاوران، همیاران و ناظران در اجرای درست این برنامه کمک می‌کند. خیلی مهم است که برنامه متناسب با اهداف و در راستای آن‌ها به درستی اجرا شود. از آنجا که برنامه همیار مشاور همانند پلی آموزش‌های مدرسه‌ای را به هم پیوند می‌دهد و فرایند یاددهی - یادگیری را تقویت می‌کند، می‌توان با انتخاب محتوای ویژه متناسب با نیازهای محلی و منطقه‌ای امکان پیشگیری از آسیب‌های روانی - اجتماعی (از قبیل رفتارهای پرخطر، خشونت، وندالیسم یا آسیب رساندن به اموال عمومی، سوء مصرف مواد، ازدواج‌های زودرس و آسیب‌زا، کودک آزاری و سوءاستفاده‌های جنسی، آسیب‌های فضای مجازی و ...) و توانمندسازی دانش‌آموزان را برای مواجهه با آسیب‌ها فراهم نمود و با کاربست برنامه همیار مشاور، در راستای نظام فراگیر روانی - آموزشی مشاوره گامی اساسی و عملی برداشت.

این برنامه بر حمایت همتایان (دانش‌آموزان) در بستر و فرایند طبیعی روابط استوار است. به عبارت دیگر می‌توان گفت، شکلی از کمک دانش‌آموزان به یکدیگر است که بر توانایی و تمایل طبیعی و داوطلبانه آنان تکیه دارد و کمک می‌کند تا آن‌ها برای گفت‌وگو درباره نگرانی‌ها، چالش‌ها و مشکلات همتایانشان آماده شوند.

تشکیل گروه همیاران در مدرسه

از آنجا که انتخاب و آموزش همیاران نیازمند برنامه‌ریزی و وقت‌گذاری مشاوران و حمایت مدیران مدارس است، بهتر است برای هر کلاس درس دو دانش‌آموز به‌عنوان همیار انتخاب شود تا

عنوان، اهداف، وظایف و ... ارزیابی و نقد شد. طرح همیار مشاور پس از بررسی و جمع‌بندی نظرات و دیدگاه صاحب‌نظران در سال تحصیلی ۸۱ - ۱۳۸۰ (طی بخشنامه شماره ۳۹/۲۰۰۰/۵۵۰ - ۲۶/۴/۲۶) برای اجرا به استان‌ها ابلاغ گردید. طراحان این برنامه دوره تأمین مدرس (به مدت چهار روز/ در مهرماه ۱۳۸۱) و کارگاه‌های آموزشی برای نمایندگان استانی، تهیه محتوا برای همیاران (کتاب برنامه آموزشی همیار مشاور) و مشاوران (کتاب مشاوره همتایان: چشم‌اندازها، مفاهیم بهداشت روان و مهارت‌ها)^۱ را به‌صورت مجزا طرح‌ریزی و اجرا کردند. برنامه همیار مشاور از معدود طرح‌هایی است که ضمن طی کردن فرایندی کارشناسانه، از حمایت صاحب‌نظران حوزه مشاوره و تعلیم و تربیت برخوردار بوده است.

برنامه همیار مشاور، پس از دو دهه که از طراحی، ارائه و اجرای آن در وزارت آموزش و پرورش می‌گذرد، به لطف الهی و همت مشاوران و دست‌اندرکاران، الگوی بسیاری از طرح‌های کشوری از جمله «همیار پلیس»، «همیار سلامت»، «متروپاران جوان»، همیاران و یاوران در محیط‌های آموزشی و اجتماعی و موضوع همایش‌ها، تحقیقات و پایان‌نامه‌های مختلف بوده است.

ساختار

برنامه همیار مشاور سازمان و ساختاری نظام‌مند و در عین حال، منعطف دارد. وظایف، محتوا، مدل، شیوه انتخاب و تعداد و قسم‌نامه همیار مشاوران برای فعالیتی اثربخش، متناسب با نیازهای محلی، ویژگی دانش‌آموزان و اهداف برنامه از انعطاف لازم برخوردار است و می‌توان ضمن متعهد بودن به چارچوب و اهداف برنامه، برای توانمندسازی دانش‌آموزان و مقابله با آسیب‌های روانی - اجتماعی در راستای گسترش مشاوره مدرسه از آن سود برد.

ضمن پیشنهاد سودمندی آن‌ها در کاهش رفتارهای پرخطر در میان نوجوانان و جوانان و به استناد یک فراتحلیل از ۱۴۳ برنامه پیشگیری از سوءمصرف مواد در میان نوجوانان، تابلر (۱۹۸۶) نشان داد که در هر حال، این برنامه‌ها در کاهش فراوانی سوءمصرف مواد، به‌ویژه سیگار نسبت به مواد دیگر مؤثر هستند. فراتحلیل دیگری از داده‌های ۱۴ مطالعه، نشان می‌دهد برنامه‌ها هم‌تایان نسبت به برنامه‌هایی که بزرگ‌سالان آموزش داده‌اند، با موفقیت بیشتری همراه بوده است (بانگرت - داونس، ۱۹۸۸).

تحقیقات کار (۱۹۷۸) و گیورت^۳ (۱۹۸۱) در کانادا بیانگر آن است که فقط اقلیتی از دانش‌آموزان به مشاور مراجعه می‌کنند و اغلب نگرانی‌های شخصی خود را با دوستانشان در میان می‌گذارند. تحقیق مشابهی در آمریکا نیز دوستان را منبعی درون‌مدرسه‌ای برای دانش‌آموزان در تصمیم‌گیری شخصی، طرح‌ریزی شفلی و چگونگی سازگاری با آموزش رسمی نشان می‌دهد (۲۰۰۲، PSM⁺). تحقیق سازمان بهداشت روان (۱۹۹۹) نیز نشان‌دهنده نتایج مشابهی است. نتایج پژوهش ملی در ایران هم نشان می‌دهد که دوستان دوره نوجوانی و جوانی منبع ارتباطی و حمایتی (۸۷ درصد) و ایمنی‌بخش مهمی (۸۱ درصد) هستند (سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۱).

یونگ (۱۹۹۷) بنا بر شواهدی نشان می‌دهد که این برنامه‌ها، موجب کاهش نابرابری‌های بهداشتی و اجتماعی، بهبود استعدادها و توانمندی‌ها می‌شوند. کودکان و نوجوانان آسیب‌پذیر به‌طور فزاینده، اغلب از شرکت در این برنامه‌ها سود می‌برند (پارسونز و بلک، ۲۰۰۴). به‌طور کلی، شارپ، سیلارس و کووی (۱۹۹۴) این

در صورت جابه‌جایی، انتقال، بیماری، غیبت و ... اجرای برنامه دچار وقفه نشود. پس از فرایند انتخاب و آموزش همیاران، مشاور مدرسه دارای گروه همیار مشاوران است و تشکیل گروه‌های کوچک در قالب برنامه، زمینه شکل‌گیری یک شبکه دانش‌آموزی را که نقش حمایتی، رشدی و توانمندساز برای خود، دیگر دانش‌آموزان و مدرسه را دارند، فراهم می‌کند.

تحقیقات و تجارب نشان می‌دهد که مشاوران مدارس با راهبری گروه‌های کوچک می‌توانند تحولی عظیم در مدرسه ایجاد کنند. با توجه به کمبود مشاور در مدارس، محدودیت تخصیص نیروی انسانی و چالش‌های دسترسی دانش‌آموزان به مشاوران، مدیریت وقت توسط مشاوران راهبردی بهینه و مؤثر است. تشکیل گروه‌های کوچک و وقت گذاشتن برای آموزش مهارت‌های لازم در قالب شبکه‌ای رشدی برای دانش‌آموزان، مشاوران مدارس را به جایگاه واقعی خود نزدیک می‌کند.

مروری بر یافته‌ها

نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد که این برنامه در افزایش رشد شخصی همیاران و مخاطبان و همچنین، بر بهبود میزان خودپنداره و اثربخشی یاری‌رسانی به دانش‌آموزان مؤثر بوده است (به نقل از موری، دین‌میلر، رزن و فانون، ۱۹۹۳).

مطالعه‌ای دیگر، بهبود عملکرد تحصیلی، حضور، توجه به مدرسه و افزایش عزت‌نفس شرکت‌کنندگان در برنامه حمایت هم‌تایان را نشان می‌دهد (YSP، ۱۹۹۲).

نتایج ارزیابی برنامه‌های مشابه (بازنگری، درایفوز، ۱۹۹۰)،

تحقیقات و تجارب
نشان می‌دهد که
دانش‌آموزان از مراجعه
مستقیم به مشاور
یا شخص بزرگ‌سال
نگران‌اند و گاهی از
این کار خودداری
می‌کنند و بیشتر به
دوستان و هم‌تایان
خود مراجعه می‌کنند

قرار دارد. دانش‌آموزان (همیار مشاوران) با نقش حمایتی بدون نیاز به آموزش تخصصی و بلندمدت از میان گروه دریافت‌کننده خدمات، یعنی هم‌تایان خود، انتخاب می‌شوند. این افراد آموزش‌دیده و تحت‌نظارت مستمر، برخی کارهای کلیدی را که عمدتاً یک حرفه‌ای انجام می‌دهد و در شکل محدودی برای گسترش و اثربخشی فعالیت‌های پیشگیرانه ارائه می‌شود، به انجام می‌رسانند (مامارچف^۵، ۱۹۸۱). هدف برنامه همیار مشاور و برنامه‌های حمایت هم‌تایان، تدارک جایگاهی است تا با مشارکت و به‌کارگیری توانمندی دانش‌آموزان آموزش‌دیده، زمینه گسترش خدمات مشاوره‌ای و کمک به سلامت روان خود و هم‌تایانشان، بیش از پیش فراهم شود. تحقیقات و تجارب نشان می‌دهد که دانش‌آموزان از مراجعه مستقیم به مشاور یا شخص بزرگ‌سال نگران‌اند و گاهی از این کار خودداری می‌کنند و بیشتر به دوستان و هم‌تایان خود مراجعه می‌کنند. به استناد تحقیقات اشاره‌شده، استفاده از همسالان و هم‌تایان در نظام راهنمایی و مشاوره تحت‌نظارت مشاوران در مدارس اثربخش است و گستره و کارآمدی آن را افزایش می‌دهد. به‌طور کلی، نتایج اثربخشی برنامه هم در زمینه رشد شخصی و افزایش خودپنداره و عملکرد تحصیلی شرکت‌کنندگان در برنامه خود را نشان می‌دهد. موفقیت برنامه‌های حمایتی همیاران به‌عنوان رویکردی پیشگیرانه و توانمندساز برای مواجهه با رفتارهای پرخطر در نوجوانان و جوانان عامل بالقوه‌ای است که به آموزش، حمایت و هدایت نیاز دارد.

همیار مشاوران در سطح گسترده و با آموزش کافی می‌توانند به هم‌تایان خود در مواجهه با موضوعاتی از قبیل بی‌رغبتی به

برنامه‌ها را در مدارس، فرصتی امن و مطمئن برای دانش‌آموزان می‌دانند تا نگرانی‌هایشان را با هم در میان بگذارند و راه‌حلی برای مشکلات خود کشف کنند (باکینسکای و برانت، ۲۰۰۲).

بررسی موفقیت این برنامه در عربستان نشان می‌دهد که همیار مشاور که در فرهنگ غرب مفید بوده، در فرهنگ عربی نیز مفید است. از نظر آماری ده مقیاس مورد پژوهش در مقیاس خود‌پنداره، کنترل‌تکنانه‌ها، شدت هیجان‌ها، تصویر خود و بدن، روابط اجتماعی، وجدان، اهداف شغلی، روابط خانوادگی، تسلط بر محیط بیرونی و سازگاری بالا، تغییرات معناداری به دست آمده است (ابوراسین و ویلیامز، ۱۹۹۹).

نتایج تحقیقات داخلی نشان می‌دهد که همیار مشاوران در ایفای کارکرد خود (در حمایتگری و گوش دادن فعال) موفق بوده‌اند (اسماعیل‌زاده، ۱۳۸۶). همچنین، به‌کارگیری همیار مشاوران در کاهش اضطراب و بی‌خوابی دانش‌آموزان تأثیر داشته است (جم‌اوغلی، ۱۳۸۶). در تحقیق دیگری، براساس نظرسنجی از همیار مشاوران و دانش‌آموزان هر دو گروه برنامه همیار مشاور را در سطح بالایی مفید و ضروری دانسته‌اند (ابوالحسنی، ۱۳۸۳). دانش‌آموزان خراسان رضوی معتقدند که برنامه همیار می‌تواند به آن‌ها کمک کند از آنجا که این برنامه این برنامه برای رشد شخصی و... آنان مفید و کاربردی بوده است از آن استقبال کرده‌اند (شهیدی و سودانی، ۱۳۹۰).

نتیجه‌گیری

خدمات حمایتی هم‌تایان زیر عنوان کلی «شبه متخصصان»

همیار مشاوران در سطح گسترده و با آموزش کافی می‌توانند به همتایان خود در مواجهه با موضوعاتی از قبیل بی‌رغبتی به مدرسه، زورگویی، سوگ، مسئله طلاق، مشکلات ارتباطی، تعارض با والدین، پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر، ارائه اطلاعات، آگاهی درباره سلامت جنسی، کمک به دانش‌آموزان انتقالی، آموزش همسالان، کمک کنند

مدرسه، زورگویی، سوگ، مسئله طلاق، مشکلات ارتباطی، تعارض با والدین، پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر، ارائه اطلاعات، آگاهی درباره سلامت جنسی، کمک به دانش‌آموزان انتقالی، آموزش همسالان، کمک کنند. نقطه اتکای موفقیت برنامه همیار مشاوران، ارتباط قوی دانش‌آموزان، مشاوران (مجربان)، مدیران و سایر کارکنان است.

پی‌نوشت‌ها

۱. دکتر آتوسا کلاتر هرمزی و عزت‌اله فولادی

2. Psychoeducational
3. Guerette
4. Peer support manual
5. Mamarchev

منابع

۱. اسماعیل‌زاده، علی‌اصغر. (۱۳۸۶). بررسی میزان موفقیت همیار مشاوران در حل مشکلات همسالان در دبیرستان‌های مجری در سال ۱۳۸۵ از دیدگاه مشاوران و همیار مشاوران، جهاد دانشگاهی واحد تربیت معلم (به سفارش دبیرخانه شورای تحقیقات سازمان آموزش و پرورش شهر تهران).
۲. ابوالحسنی، اعظم. (۱۳۸۳). تأثیر طرح همیار مشاور بر سازگاری دانش‌آموزان دختر دبیرستانی شهرستان پاکدشت. رساله کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی.
۳. جم‌اولی، زهرا. (۱۳۸۶). بررسی تأثیر طرح همیار مشاور در ارتقای سطح سلامت بهداشت روان دختران دانش‌آموز منطقه ۴ تهران. رساله کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
۴. سازمان ملی جوانان. (۱۳۸۱). وضعیت و نگرش و مسائل جوانان ایران (جوانان ۱۴ تا ۲۴ ساله مراکز استان‌های کشور) تهران: روناس.
۵. شهیدی، محمود و سودانی، منصور. (۱۳۹۰). بررسی نگرش مشاوران و دانش‌آموزان در مورد اثربخشی طرح همیار مشاور در مدارس متوسطه استان

خراسان رضوی، فصلنامه پژوهش‌های مشاوره، ج ۱۰ (۴۰).
۶. فولادی، عزت‌اله و کلاتر هرمزی، آتوسا. (۱۳۹۰). مشاوره همتایان: چشم‌اندازها، مفاهیم بهداشت روان و مهارت‌ها (ویژه مشاوران)، چاپ ششم. تهران: طلوع دانش.

۷. _____ (۱۳۸۸). برنامه آموزشی همیار مشاوران (ویژه دانش‌آموزان). چاپ ششم. تهران: طلوع دانش.

8. Abu-Rasain, M. & Williams, D.I.E.D. (1999). PEER COUNSELING IN SAUDI ARABIA. Journal of Adolescence.

9. Andrea, V.J & Salovey (1996). PEER COUNSELING. Science & Behavior. The United States of America.

10. American School Counselor Association (1984). POSITION STATEMENT: PEER FACILITATING. Alexandria, VA: American School Counselor Association.

11. Baginsky, M. & Brunt, S(2002). PEER SUPPORT. NSPCC. Child Protection Research Group.

12. Dougherty, A. M., and B. L. B. Taylor (1983). "Evaluation of Peer Helper Programs." In ELEMENTARY SCHOOL GUIDANCE AND COUNSELING. R. P. Bowman (ed.) (Special issue) 18(2).

13. Mamarchev, H. L. (1981). PEER COUNSELING. SEARCHLIGHT PLUS: RELEVANT RESOURCES IN HIGH INTEREST AREAS. No. 52+. Ann Arbor, MI: ERIC Clearinghouse on Counseling and Personnel Services.

14. PARSONS, M. & BLAKE, S. (2004). PEER SUPPORT. National Children's Bureau.

15. PSM (2002). a GUIDE to SETTING UP a PEER LISTENING PROJECT in EDUCATION SETTING.